

DECEMBER 2014

ÅRÅDET
FOR
BØRNS
LÆRING

INKLUDERENDE FÆLLESSKABER I DAGTILBUD

INKLUSION FOR ALLE BØRN OG UNGE

Rådet for Børns Læring sætter i 2014 fokus på inklusion i et 0-18-års perspektiv. Denne pjece om inklusion i dagtilbud er den anden i en række publikationer om inklusion og er udarbejdet i samarbejde med Danmarks Evalueringsinstitut (EVA). Den første publikation, *Inkluderende læringsfællesskaber for alle børn*, udkom i juni 2014 og handler om inklusion i folkeskolen. Du kan finde publikationerne på

www.børns-læring.dk

INDHOLDSOVERSIGT

INDLEDNING/SIDE 4

**PEJLEMÆRKE 1:
INKLUDERENDE FÆLLESSKABER/SIDE 8**

**PEJLEMÆRKE 2:
LÆRINGSMILJØ AF HØJ KVALITET/SIDE 12**

**PEJLEMÆRKE 3:
MÅLRETTET FORÆLDRESAMARBEJDE/SIDE 16**

**PEJLEMÆRKE 4:
GODE RAMMER FOR DAGTILBUD/SIDE 20**

REFERENCER/SIDE 25

INDLEDNING

DAGTILBUD I FORANDRING

Fokus for dagtilbuddenes opgave og rolle ændrer sig i disse år. Med indførelse af pædagogiske læreplaner og en selvstændig dagtilbudslov i 2007 blev der sat øget fokus på systematisk arbejde med læring i dagtilbud. Og i de seneste år har inklusion og indsats for udsatte børn fyldt meget i debatten.

Udviklingen på dagtilbudsområdet bevæger sig fra fokus på, at dagtilbud skal tilbyde pasning og omsorg, til fokus på, at dagtilbud skal give alle børn de bedste betingelser for at lære, trives og udvikle sig.

Pasnings- og omsorgsopgaven er dagtilbuddene født med. Oprindeligt var dagtilbuddene tænkt som en form for erstatning for forældrene, mens de var på arbejde. Den væsentligste opgave var derfor at sørge for, at børnene trivedes fysisk og psykisk, mens de var i institutionen, indtil de kunne komme hjem igen.

Det er den forståelse af opgaven, som er under forandring. Dagtilbud har altid bidraget til udvikling af det hele barn, hvad angår omsorg, trivsel og læring. Det nye er en mere *analytisk* tilgang til læringsmiljøet og udviklingen af det hele barn – og ikke mindst en opmærksomhed over for læringsmiljøets betydning for de udsatte børns læring. Der er en stigende erkendelse af, at dagtilbuddene har betydning langt ind i voksen-

livet. Dagtilbud af høj kvalitet er med andre ord et vigtigt fundament for et godt liv.

Vi ser i denne pjece nærmere på, hvad dagtilbuddene kan gøre, for at *alle* børn trives, udvikler sig og lærer mest muligt. Ved at understrege *alle* sætter vi fokus på inklusion: Alle børn skal føle sig som en del af et fællesskab. Inklusion handler om, at alle børn bliver set og mødt med passende udfordringer, og om en grundlæggende respekt for, at alle børn er ligeværdige medlemmer af et fællesskab.

Det er en stor opgave, vi pålægger vores dagtilbud, og det betyder, at pædagoger, pædagogiske assistenter, PPR-ansatte, dagplejere, sundhedsplejersker, ledere, forvaltninger, politikere, forældrebestyrelser og forældre skal arbejde sammen på nye måder. Det kræver en aktiv indsats fra alle parter og ikke mindst fra politikere, forvaltninger og det enkelte dagtilbuds ledelse. Inklusion kræver indsigt i den faglige udfordring og et systematisk, vedholdende fokus på alle niveauer.

Derfor er det så vigtigt at have en frugtbar dialog om, hvad der skal til, for at dagtilbuddene – og alle omkring dem – kan skabe de bedste betingelser for, at alle børn kan lære, trives og udvikle sig, og det vil Rådet for Børns Læring sætte fokus på med denne pjece. Med udgangspunkt i den aktuelle forskning på området peger vi på nogle

SALAMANCA-ERKLÆRINGEN – 20 ÅR MED INKLUSION

Inklusion er det bærende princip i Salamanca-erklæringen, som Danmark og 91 andre FN-lande tiltrådte i 1994. Erklæringen forpligter landene til at efterleve principperne i den, og den beskrives som en milepæl i det internationale arbejde med inklusion både i skoler og i dagtilbud.

Erklæringen indeholder blandt andet to vigtige artikler, som her præsenteres i uddrag:

Artikel 2: Vi tror på og erklærer hermed, at:

alle børn har en grundlæggende ret til uddannelse og skal have mulighed for at opnå og opretholde et acceptabelt læringsniveau

ethvert barn har unikke egenskaber, interesser, evner og læringsbehov

uddannelsessystemer og uddannelsesforløb skal indrettes og iværksættes på en sådan måde, at de tager hensyn til de store forskelle i egenskaber og behov, "(...)"

Artikel 3: Vi opfordrer indtrængende alle lande til at:

give den højeste politiske og økonomiske prioritet til bestræbelserne på at forbedre deres uddannelsessystemer, så de bliver for alle børn uanset individuelle forskelle eller vanskeligheder, "(...)"

områder, som kræver særlig opmærksomhed, hvis vi skal give vores børn den bedste start på livet.

Pjecen introducerer fire pejlemærker for inkluderende fællesskaber i dagtilbud.

I forbindelse med Salamanca-erklæringen er dagtilbud en væsentlig del af det samlede uddannelsessystem. De børn, der får særlige uddannelsesmæssige behov, har ofte særlige behov allerede i dagtilbudsalderen, og dagtilbuddene skal være i stand til at imødekomme disse behov.

INKLUSION I DANMARK

Inklusion har stor bevågenhed på dagtilbudsområdet, men der er forskel på, hvor systematisk kommunerne og deres dagtilbud arbejder med inklusionsopgaven (EVA 2014a). Nogle steder er der en særlig organisering af opgaven med adgang til fagpersoner og kompetenceudvikling, et skriftligt grundlag for inklusionsarbejdet og en systematisk praksis for at vurdere eksklusionsrisikoen i børnegrupperne – andre steder er det i mindre grad tilfældet.

Halvdelen af pædagogerne i daginstitutionerne oplever, at nogle børn går glip af udviklingsmuligheder på grund af manglende deltagelse i fællesskaber, så der er behov for et kontinuerligt fokus på inklusion – både i den kommunale forvaltning og i dagtilbuddene.

Danske studier viser, at der ligger muligheder i at arbejde med konkrete indsatser for inklusion i dagtilbud (Knudsen m.fl. 2008, Jensen m.fl. 2009a, Jensen m.fl. 2009b og Jensen 2013).

HVAD ER INKLUSION I DAGTILBUD?

Et velfungerende samarbejde om inklusion i dagtilbud forudsætter en fælles forståelse af, hvad inklusion er, og hvad det vil sige at arbejde inkluderende. En fælles forståelse er en nødvendighed for, at pædagoger, pædagogmedhjælpere og dagplejere kan udvikle deres praksis i en mere inkluderende retning, og for, at ledere, forældrebestyrelser, politikere og forvaltninger kan understøtte og målrette indsatsen.

Målet med inklusion er, at alle børn føler sig accepteret i dagtilbuddets fællesskaber og deltager i fællesskaberne på en måde, som bidrager til, at de udvikler sig og opnår kompetencer, som er vigtige for dem i livet.

Arbejdet med inklusion indebærer en særlig tilgang, som kan beskrives i fire punkter.

Inklusion er for alle børn

Inklusion handler om at tage højde for børns forskellige behov og ressourcer i det pædagogiske arbejde. Det at tage udgangspunkt i den aktuelle børnegruppe og benytte metoder og tilgange, som tilgodeser børnenes forudsætninger, er et grundlæggende pædagogisk princip i arbejdet med alle børn. Samtidig med at det pædagogiske arbejde tilpasses det enkelte barn, er det vigtigt med et fælles pædagogisk fundament, som retter sig mod hele børnegruppen. Inklusion handler om at finde den rigtige balance mellem det specifikke og det almene.

Inklusion sætter fokus på konteksten

Inklusion indbefatter et vedvarende fokus på sociale fællesskaber og læringsmiljøer. Indsatsen for at tilgodese det enkelte barns læringsmuligheder sker i samspil med en generel indsats for at modvirke eksklusionsprocesser og skabe deltagelsesmuligheder for alle børn. Inkluderende tiltag for det enkelte barn indebærer en analyse af mulighederne og ressourcerne i det omgivende miljø.

Inklusion kombinerer de særlige og forebyggende indsatser

Inklusion indebærer en god balance mellem en problemorienteret og en ressourceorienteret tilgang. Det pædagogiske personale skal kunne identificere problemer og gribe ind, og de skal have øje for mulighederne og kunne arbejde forebyggende – både med fællesskaberne og med de enkelte børn. Det inkluderende dagtilbud har fokus på at give den nødvendige støtte til det enkelte barn og forebygge eksklusionsprocesser i dagtilbuddets fællesskaber.

Læring fremmer inklusion

Når børn tilegner sig kompetencer, får de nye muligheder for at deltage og lære i fællesskaber. Derfor er det en væsentlig del af inklusionsopgaven at sikre læring for alle børn. Børn tilegner sig kompetencer – fx sproglige og relationelle – gennem leg og interaktion med andre, og de har en medfødt nysgerrighed over for at udforske deres omverden og håndtere de udfordringer,

TRE TYPER AF INKLUSION

Man kan skelne mellem tre typer af inklusion:

- **Fysisk inklusion: tilstedeværelse i et alment dagtilbud**
- **Social inklusion: samspil, værdi og tilhørsforhold i fællesskaber**
- **Læringsmæssig inklusion: udvikling af kompetencer.**

For at der reelt er tale om et inkluderende fællesskab, må alle børn inkluderes i både social og læringsmæssig forstand. Social inklusion finder sted, når barnet er en del af fællesskabet med hensyn til både aktiviteter og venskabelige relationer til andre børn og voksne og rent faktisk føler sig som en del af fællesskabet. Når barnet samtidig opnår den læring, som er vigtig for dets udvikling og videre færd i skolen, taler man om læringsmæssig inklusion.

Fysisk inklusion er kun i begrænset omfang relevant på dagtilbudsområdet, hvor kun få børn går i specialtilbud. Fysisk inklusion kan dog være relevant at tage i betragtning i de dagtilbud, som har en afdeling for børn med særlige behov. 11 procent af de pædagoger, der arbejder i dagtilbud med børn med særlige behov, angiver, at dagtilbuddet har en særlig afdeling til denne børnegruppe (EVA 2014a).

Opdelingen i tre inklusionstyper er inspireret af Alenkær (2012) og tilpasset dagtilbudsområdet.

de møder. Børn er i stand til at udvikle sig på mange områder samtidigt. Derfor skal de tilbydes et bredt stimulerende læringsmiljø. Når børnene får mulighed for at udvikle sig i et læringsmiljø af høj kvalitet, bliver de bedre i stand til at deltage i samfundets læringsfællesskaber. Ser man inklusion i et livslangt perspektiv, er læring i dagtilbud inkluderende både nu og på længere sigt.

PEJLEMÆRKE 1**INKLUDERENDE FÆLLESSKABER****DERFOR ER FÆLLESSKAB VIGTIGT**

Inklusion i dagtilbud betyder, at *alle* børn er en del af dagtilbuddets fællesskaber. Børn kan være inkluderet i flere forskellige fællesskaber. Der er de formelle fællesskaber, som ledes af det pædagogiske personale (fx læringsorienterede aktiviteter), og de uformelle fællesskaber, som udvikler sig i (og i tilknytning til) dagtilbuddet mellem børn, det pædagogiske personale og forældre. Alle disse fællesskaber må tages i betragtning i forbindelse med udvikling af en inkluderende pædagogik.

At deltage i fællesskaber er en vigtig faktor i børns liv. Det giver børn mulighed for at udvikle vigtige kompetencer, for de lærer i de fællesskaber, de deltager i. Det pædagogiske personales opgave er at udvikle fællesskaberne, så de skaber deltagelsesmuligheder og trivsel for alle børn, og at sikre, at deltagelsen i fællesskaberne fører vigtig læring med sig.

INKLUDERENDE FÆLLESSKABER I PRAKSIS

Arbejdet med at udvikle inkluderende fællesskaber handler om at gøre deltagelse mulig for alle børn, også de børn, der oplever udfordringer i forbindelse med deres deltagelse. Det kræver, at det pædagogiske personale er skarpe iagttagere af relationerne i børnegruppen og kan identificere mønstre, hvor de samme børn udelukkes eller tildeles perifere roller. Det pædagogiske personale må løbende intervenere for at bryde disse mønstre og understøtte deltagelse i fællesskaberne, fx ved at være vejviser for, hvordan et barn kan deltage i en leg eller ved at skabe andre muligheder for deltagelse. Det pædagogiske personale har ansvaret for at etablere differentierede læringsmiljøer for børnene.

Ledelsen har ansvaret for at skabe en fælles forståelse af inklusion i samarbejde med det pædagogiske personale. Ledelsen skal kunne italesætte arbejdet med inkluderende fællesskaber, så det giver mening for medarbejderne og bliver en del af den faglige kultur i dagtilbuddet.

At arbejde med inklusion kræver en god refleksionsevne og stor selvindsigt. Det pædagogiske personale skal have et skarpt blik for, hvordan deres egen praksis bidrager til eksklusionsprocesser. Hvilke børn bliver inkluderet, og hvilke børn bliver ekskluderet, når vi læser højt, spiller fodbold, leger sanglege, taler på bestemte måder ...?

Derfor er det så vigtigt, at dagtilbud har ressourcer og kompetencer til løbende kollegial analyse og refleksion – gennem fx supervision, observationer, gensidig sparring, faglige drøftelser osv.

TEGN PÅ DELTAGELSE I FÆLLESSKABER

Det pædagogiske personale kan benytte sig af forskellige metoder for at holde øje med et barns deltagelse i fællesskaber. Det kan være observationer af barnet, fx om barnet viser tegn på engagement, initiativ eller andet, som tyder på, at barnet er en del af det fællesskab, der fokuseres på. Samtaler med barnet er en anden kilde til information. De andre børn – og deres opfattelse af barnet – er også en vigtig kilde til at vurdere barnets deltagelse, ligesom forældrene er det.

Skemaerne på side 11 er eksempler på, hvilke tegn på deltagelse, som det pædagogiske personale kan være opmærksomt på med hensyn til et barns deltagelse i henholdsvis dagpleje/vuggestue og børnehave.

Et tegn på *social deltagelse* kan være, at barnet kommunikerer med andre børn i forbindelse med leg eller aktiviteter. Det kan også være tegn på social deltagelse, at barnet vælges af de andre i forbindelse med en aktivitet, eller at barnet hjemme taler om de andre børn.

Tegn på *faglig deltagelse* skal forstås meget bredt, fx at barnet sprogligt kommunikerer om et emne eller synger med i forbindelse med fællessang.

Tegn på *kulturel deltagelse* kan være, at barnet skaber forbindelse mellem kulturen i hjemmet og de kulturelle fællesskaber i dagtilbuddet, fx ved at have figurer eller symboler fra begge kulturer med på en tegning.

Inkluderende fællesskaber kræver en proaktiv indsats. Det er afgørende, at det pædagogiske personale drøfter, hvordan de kan tilgodese forskellige børns måde at deltage på, når de planlægger aktiviteter, og at de reflekterer over, om de medvirker til at skabe hindringer for nogle børns deltagelse. Danske studier i dagtilbud peger på, at det pædagogiske personale kan medvirke til at reproducere sociale hierarkier i børnegruppen (fx Palludan 2007). Den proaktive indsats handler også om at udvikle et socialt ansvar og en fleksibilitet i børnegruppen, fx ved at give børnene mulighed for at lege med børn, som de ellers ikke leger med og udvikle normer for samvær i dialog med børnene. Og det stiller store krav til ledelsen om at udvikle en kultur og tilrettelægge processer, der fremmer et analytisk og professionelt blik på børnenes udviklings- og læringsmuligheder og egen praksis.

Observationer af tegn på deltagelse skal føre til refleksioner over den pædagogiske praksis, så man sikrer, at den aktuelle praksis udvikler børnene. Hvis den ikke gør det, bør praksis ændres.

FIGUR 1
VUGGESTUEBARNETS TEGN PÅ DELTAGELSE

TEGN PÅ DELTAGELSE	VUGGESTUEBARNET	DE ANDRE BØRN	FORÆLDRENE
I relationen til de professionelle	Kontakter stuens pædagoger	Ses kontakte stuens pædagoger	Omtaler stuens pædagoger
Socialt	Kommunikerer med andre i forbindelse med leg	Vælges i forbindelse med leg	Genkender/taler om andre børn
Fagligt	Kommunikerer sprogligt	Ses som en, der synger med	Kommunikerer med andre
Kulturelt	Forbinder/skelner mellem hjemlige og stuens omgangsformer	Viser gensidig opmærksomhed over for forskellighed	Udviser glæde ved dagtilbud og hjem

FIGUR 2
BØRNEHAVEBARNETS TEGN PÅ DELTAGELSE

TEGN PÅ DELTAGELSE	BØRNEHAVEBARNET	DE ANDRE BØRN	FORÆLDRENE
I relationen til de professionelle	Opmærksom på stuens pædagoger	Ses blive anerkendt af stuens pædagoger	Kender flere af børnehavens pædagoger
Socialt	Kommunikerer med flere andre i forbindelse med leg	Accepteres og regnes med i forbindelse med leg	Omtaler andre børn
Fagligt	Indgår i forskellige rollelege og aktiviteter	Ses af flere som en, der kan være med	Taler om forskellige roller i lege/aktiviteter
Kulturelt	Forbinder/skelner mellem hjemlige roller og legens roller	Viser gensidig opmærksomhed på forskellighed	Er interesseret i forskelle og ligheder mellem dagtilbud og hjem

Kilde: Jørgensen m.fl. 2010. Her i en tilpasset udgave.

PEJLEMÆRKE 2**LÆRINGSMILJØ AF HØJ KVALITET****HØJ KVALITET GIVER
BEDRE LÆRING**

Flere studier viser, at der er sammenhæng mellem kvalitet i dagtilbud og børnenes sproglige, kognitive og sociale kompetencer. Et dagtilbud af høj kvalitet kan styrke børns udvikling, så børnene får de bedste forudsætninger for at påbegynde skole på lige fod med andre børn (Christoffersen m.fl. 2014).

Jo højere kvaliteten i dagtilbuddet er, jo større positiv forskel får det for barnet. Det omfattende engelske studie EPPE (*The Effective Provision of Pre-School Education*) viser, at børn, der har gået i et dagtilbud af høj kvalitet, klarer sig bedre i skolen – uanset om det er en god eller mindre god skole (Sylva m.fl. 2003).

Dagtilbuddets kvalitet afhænger både af de strukturelle faktorer som fx normering, pladsforhold og personalets uddannelse og af den pædagogiske praksis i dagtilbuddet.

**HVAD KENDETEGNER
PÆDAGOGIKKEN
I KVALITETSDAGTILBUD?****Opmærksom interaktion mellem det
pædagogiske personale og børnene**

Interaktionen mellem det pædagogiskes personale og børnene er sandsynligvis den mest betydningsfulde faktor for børnenes læring (Christoffersen m.fl. 2014). Der er stærk evidens for, at det har positiv indflydelse på barnets sociale, faglige og personlige kompetencer samt trivsel, når:

- Det pædagogiske personale er opmærksomt på alle børn og jævnlige og kontinuerligt indgår i interaktioner med det enkelte barn
- Relationen mellem det pædagogiske personale og barnet er præget af nærhed, tilknytning og gensidig kommunikation
- Det pædagogiske personale er lydhørt og nærværende over for børnene
- Det pædagogiske personale gennem kropssprog eller ord giver udtryk for, at de forstår børnenes følelser, og når det pædagogiske personale reagerer på børnenes udtryk og imødekommer deres behov

Læring og inklusion går hånd i hånd. Men hvordan sikrer dagtilbuddene et læringsmiljø, der medfører, at alle børn lærer og trives?

Det handler ikke kun om skemalagte læringsforløb, det handler også om, at det pædagogiske personale hele tiden gør sig didaktiske overvejelser over de læringsmuligheder, hverdagen i dagtilbuddet byder på. Læringsmuligheder findes i garderoben, i vandpytten, på legepladsen, til frokost, ved myretuen, i børnenes egen leg osv.

Det pædagogiske personale skal hele tiden være opmærksomt på at skabe gode læringsmuligheder for børnene – både de planlagte og de spontane – og på at skabe forskellige læringsmuligheder, som tilgodeser børnenes forskellige behov og udviklingstrin.

- Det pædagogiske personale møder børnene med respekt og skaber en tryk stemning.

Særligt for de mindste børn er det vigtigt, at dagtilbuddet er et rum for at møde responsive, sensitive og lydhøre voksne (Bjørnstad og Pramling 2012).

Barnets læring styrkes af en **vedvarende fælles opmærksomhed**. Kvalitetsdagtilbud lægger vægt på udfordrende interaktioner, hvor det pædagogiske personale og barnet (eller børnene) har fælles fokus rettet mod et emne. Det kan være en fysisk ting, de undersøger sammen, en konkret problemløsning eller et abstrakt emne, fx årstiderne eller kulturelle værdier. Det vigtige er, at tankerækken udvikler sig i fællesskab, når opmærksomheden fastholdes på emnet.

Dialog med børnene

Det er vigtigt for kvaliteten i dagtilbud, at det pædagogiske personale kan udvise en støttende adfærd over for børnene, så de lærer at håndtere udfordrende situationer. I kvalitetsdagtilbud løses konflikter gennem samtale. Det pædagogiske personale anlægger en stil for børnenes sociale adfærd, der i høj grad er præget af samtale med børnene om deres konflikter. I EPPE-studiet viste det sig, at det pædagogiske personale i de mindst velfungerende dagtilbud ikke fulgte op på konflikter og adfærdproblemer, og i mange tilfælde blev børnene blot afledt eller bedt om at standse konflikten (Sylva m.fl. 2003).

Læringsaktiviteter

I et læringsmiljø af høj kvalitet deltager børnene i alderssvarende læringsaktiviteter baseret på læreplaner (Christoffersen m.fl. 2014). Børnenes læring i børnehavealderen er tilsyneladende direkte relateret til omfanget og kvaliteten af planlagt fokuseret gruppearbejde. I de mest velfungerende dagtilbud, tilbydes børnene en ligelig fordeling af henholdsvis læringsaktiviteter, som det pædagogiske personale tager initiativ til, og legeaktiviteter, som børnene frit kan vælge imellem, men som kan bidrage til deres læring (EVA 2012). Læringsaktiviteterne er baseret på leg og lægger vægt på barnets ræsonnement og problemløsning i samspil med andre børn og det pædagogiske personale.

Det pædagogiske personales rolle

Det pædagogiske personale er via tilrettelæggelsen af de pædagogiske aktiviteter og deres aktive deltagelse i fællesskaberne garanteret for, at børnene med deres forskellige forudsætninger får mulighed for at udvikle de kompetencer, som er vigtige for netop dem.

Det pædagogiske personale spiller en afgørende rolle i forbindelse med aktiviteterne – både de vokseninitierede og de børneinitierede aktiviteter. Det pædagogiske personales opgave er at introducere læringsaktiviteter, der tager højde for børnenes behov og interesser, at deltage i aktiviteterne sammen med børnene, at stille spørgsmål og at give feedback til børnene under aktiviteterne (Sylva m.fl. 2003). Det pædagogiske personale spiller desuden en rolle med hensyn til at hjælpe børnene med at udvikle deres egne aktiviteter.

PÆDAGOGER KAN UDVIKLE BØRNS SPROG

Dagtilbud kan gøre en forskel med hensyn til børns sproglige læring og udvikling. Det viser delprojektet Kvaliteter ved det sproglige læringsmiljø i børnehaven (under forskningsprojektet LUDVI – Læring og Udvikling i Daginstitutioner), hvor forskere har undersøgt syv dagtilbuds betydning for børns sproglige udvikling.

I et af dagtilbuddene opnåede børnene en alderssvarende sprogudvikling, selvom over halvdelen af børnene kom fra resourcesvage hjem. Dagtilbuddet formåede at bryde sammenhængen mellem social baggrund og sproglig udvikling ved hjælp af pædagogiske aktiviteter og et sprogligt læringsmiljø af høj kvalitet. Dagtilbuddet arbejdede med fælles pædagogiske mål, skabte mulighed for nærværende voksenkontakt og understøttede aktivt børnenes leg.

Projektet viser, at lav socioøkonomisk status kræver højere kvalitet i dagtilbuddet, hvis børnene skal udvikle sig optimalt sprogligt. Et godt sprogligt læringsmiljø er betinget af dialog og nærvær mellem børn og det pædagogiske personale og af kompetencer hos det pædagogiske personale og ledelsen.

Projektet viser, at det sproglige læringsmiljø styrkes af det pædagogiske personales:

- Fokus på sprogstimulering
- Fokus på at udnytte øjeblikke med mulighed for nærkontakt
- Planlægning af rum for dialog (sociale og fysiske rum)
- Klare mål og ambitioner for den sproglige indsats
- Aktive deltagelse i lege, facilitering af lege og et veludviklet blik for, hvad der foregår mellem børnene.

Kilde: Winther-Lindqvist m.fl. 2012 og Weirsøe 2012.

PEJLEMÆRKE 3**MÅLRETTET FORÆLDRESAMARBEJDE****FORÆLDRENE
ER VIGTIGE AKTØRER**

Børn lærer hele tiden – også sammen med forældrene. Læringsmiljøet i hjemmet er afgørende for børns muligheder senere i livet. Allerede tidligt i børns liv ses store forskelle i børns færdigheder, afhængigt af hvilken familie de vokser op i. Et treårigt barn, der vokser op i en højtuddannet familie, har hørt 30 millioner flere ord og har et over dobbelt så stort ordforråd som et barn, der er vokset op med forældre på overførselsindkomst (Nielsen 2012). Det giver barnet fra den højtuddannede familie et stort forspring, når det skal deltage og lære i fællesskaber.

Forældrenes afgørende betydning gør dem til vigtige aktører i forbindelse med dagtilbuddenes arbejde for at skabe læringsmuligheder for alle børn. Flere undersøgelser peger på vigtigheden af, at dagtilbuddet og hjemmet samarbejder, og at forældrene i højere grad involveres i barnets læring. Forskning viser, at indsatsen i dagtilbuddet virker bedst, hvis der støttes op om barnets samlede miljø via et samarbejde med forældrene (Christoffersen m.fl. 2014).

**FORÆLDRESAMARBEJDE
I PRAKSIS**

Forældresamarbejde kan være mange ting. Det kan spænde fra det almene samarbejde med alle forældre, som handler om at opbygge en god relation, afstemme forventninger, være i løbende dialog om barnet i hverdagen og ved forældresamtaler til indsatser rettet mod forældre som vurderes til at have særlige udfordringer. Forældresamarbejde kan også indebære et samarbejde med forældregruppen om inkluderende fællesskaber, fx ved at opfordre forældrene til at understøtte legerelationer mellem børn, til at formulere regler for deltagelse i fødselsdage eller til at være opmærksomme på, hvordan man taler om andre børn og forældre i hjemmet.

Det er vigtigt både i det almene og i det særlige forældresamarbejde, at det pædagogiske personale stiller deres viden om børns læreprocesser og det pågældende barn til rådighed. Ifølge EPPE-studiet klarer børnene sig bedre i de dagtilbud, der forklarer forældrene om deres mål for børnenes læring og hjælper forældrene med at støtte børnenes læring i hjemmet (Sylva m.fl. 2003).

Der er behov for yderlig viden om, hvad der virker i praksis i forhold til forældresamarbejdet.

Forældresamarbejde skal udvikles som andet og mere end forældremøder og hente-/bringesituationer. Jo mere dialog og samspil der er med forældre, jo bedre virker inklusionen. Det handler om at skabe rammer for et godt samspil ved fx at åbne institutionen mere op – skabe naturlige anledninger til, at forældre og børn bruger institutionen sammen til fx netværk, lokale arrangementer, fælles-spising osv. Det kan give større engagement fra forældrenes side i børnenes hverdag.

Det er oplagt at bruge de sociale medier til at give forældrene et indblik i dagtilbuddets hverdag og pædagogiske praksis.

SÆRLIGE FORÆLDREINDSATSER

Forskning i forældreindsatser har påvist en positiv udvikling af børns sociale kompetencer, når der ydes støtte til familien via hjemmebesøg, forældrekonsultationer samt undervisning, hvor forældrene får instruktion i de aktiviteter, de skal udføre med børnene og får mulighed for at reflektere over disse med andre forældre (Kousholt og Berliner, 2013). Selvom indsatserne hovedsageligt er rettet mod udsatte børn og deres familier, findes der også inkluderende tiltag, som involverer hele forældregruppen, og som viser sig at have tilsvarende positive virkninger på alle børn. I flere af forældre-

indsatserne indgår samtaler mellem det pædagogiske personale og forældre om videooptagelse af børn i samspil med voksne. De indsatser, som vurderes til at være effektive for udvikling af børnenes sociale kompetencer, og som indebærer et samarbejde med forældrene, er blandt andet karakteriseret ved, at forældrene føler sig velkomne og accepterede i dagtilbuddet (Nielsen m.fl. 2013). Jo bedre kontakt der er mellem det pædagogiske personale og forældrene, jo mere oplever barnet kontinuitet, positive følelser og tryghed i dagtilbuddet (Nielsen og Christoffersen 2009).

FORSTÆRKT INDSATS FOR TOSPROGEDE BØRN

Er det muligt at løfte tosprogede børns faglige niveau i skolen gennem en målrettet indsats i dagtilbud? Det har forskere ved Aarhus Universitet undersøgt i et eksperimentelt studie (Andersen og Jakobsen 2012).

I projektet fik en række børn med dansk som andetsprog og deres forældre udleveret en kuffert med sprogmateriale, blandt andet en informationsfilm til forældrene samt alderssvarende børnebøger og vendespil. Kufferten skulle give forældrene en øget viden om sprogstimulering, øge barnets sproglige kompetencer og fungere som bindeled mellem hjemmet og dagtilbuddet. Det var også meningen, at barnet, forældrene og det pædagogiske personale efterhånden kunne putte yderligere materiale i kufferten.

Desuden øgede kommunens forvaltning støtten til dagtilbuddenes arbejde med sprogstimulering. Støtten var en fast ressourceperson, som det pædagogiske personale kunne henvende sig til og som stod for at give faglige input, inddrage det pædagogiske personale i at tilrettelægge en strategi for sprogstimuleringen og indsamle erfaringer om indsatsen.

Allerede efter et år havde de to indsatser (kufferten og den øgede støtte) haft en signifikant effekt: Antallet af tosprogede børn, som i højere grad var parate til at begynde i skole på lige fod med andre børn, var steget markant.

PEJLEMÆRKE 4**GODE RAMMER FOR DAGTILBUD**

Høj kvalitet i dagtilbud handler ikke kun om kvaliteten af det læringsmiljø, det pædagogiske personale formår at udvikle. Det handler også om rammerne for det pædagogiske arbejde. Rammerne har betydning for, i hvilket omfang det pædagogiske personales kompetencer til at arbejde pædagogisk med børnene kommer til udfoldelse.

Vi ved fra forskningen, at tre rammebetingelser har betydning for kvaliteten af dagtilbud:

- Normering
- Gruppetørrelse
- Uddannelse.

EN PASSENDE GRUPPESTØRRELSE OG NORMERING

En række forskningsstudier viser sammenhængende, at gode normeringer og mindre grupper har positiv betydning for omfanget og kvaliteten af interaktionen mellem det pædagogiske personale og børnene, hvilket som nævnt er den vigtigste enkeltfaktor for børnenes læring.

I større børnegrupper er interaktionen med det pædagogiske personale begrænset, selv når normeringen følger med. En passende gruppestørrelse og et passende antal børn pr. voksen kommer børnene

til gode, både på kort og på langt sigt (Christoffersen m.fl. 2014).

UDDANNELSE

Det har afgørende betydning for dagtilbudets kvalitet, at personalet er veluddannet. For at kunne tilrettelægge en passende pædagogik, som børnene får udbytte af, må personalet have viden om, hvordan børn tænker og lærer. I Danmark har en stor del af det pædagogiske personale en grunduddannelse. Det gælder dog i mindre grad i dagplejen, hvor mange af dagplejerne ikke har en pædagogisk uddannelse.

Et veluddannet personale, som løbende får opdateret deres viden om børns udvikling og læring, resulterer i mere stimulerende læringsmiljøer og færre konflikter mellem børn og voksne (Christoffersen m.fl. 2014).

ANVENDT VIDEREUDDANNELSE

Inklusionsarbejdet kan styrkes gennem videreuddannelse – og videreuddannelse er mere end at sende ledere og medarbejdere på kursus. For at videreuddannelsen kan få betydning for udvikling af den pædagogiske praksis, er det vigtigt, at den er et element i en overordnet forandringsintention, som er erkendt og accepteret i dagtilbuddet. Videreuddannelse kræver forberedelse og opfølgning fra ledelsens side (EVA 2013).

Gode normeringer er vigtige. Ikke mindst for de allermindste er en stabil og tæt voksenkontakt afgørende for den tilknytningskompetence og tryghed, som er forudsætningen for, at børn kan lære og udvikle sig optimalt.

Det pædagogiske personale skal være topprofessionelt og dygtigt. Ledelsen skal sætte rammerne for målrettet kapacitetsopbygning af det pædagogiske personales kompetencer blandt andet ved hjælp af videreuddannelse og adgang til ressourcepersoner. Ressourcepersoner skal understøtte processen tæt på praksis, for at det er meningsfuldt og anvendeligt i den daglige pædagogiske praksis.

Endelig skal dagtilbuddene have gode fysiske rammer – både indenfor og udenfor.

Forberedelsen af uddannelsesaktiviteterne indebærer en analyse af, hvad der, på baggrund af viden om børns læring, er behov for at styrke i det enkelte dagtilbud. Derudover er det vigtigt, at den enkelte medarbejder støttes med hensyn til at formulere læringsmål for sin videreuddannelse, så der er en klar sammenhæng mellem dagtilbudets behov og den enkelte medarbejders

udviklingsområder og motivation. Desuden indebærer god forberedelse, at ledelsen i samarbejde med medarbejderne udarbejder en plan for, hvordan de valgte uddannelsesaktiviteter kan omsættes til henholdsvis refleksion over egen praksis i dagtilbuddet og aktionslæringsforløb, hvor medarbejderne arbejder systematisk med at udvikle og evaluere den pædagogiske praksis på specifikke områder.

VIDEN OM PÆDAGOGERS KOMPETENCEUDVIKLING

En undersøgelse af læreres og pædagogers kompetenceudvikling viser, at 91 procent af pædagogerne i høj grad eller i nogen grad oplever, at de kan anvende deres kompetenceudvikling i det daglige arbejde, og at 9 procent oplever, at det i mindre grad eller slet ikke er tilfældet. Analysen viser, at de pædagoger, der senest har deltaget i et længere forløb, i højere grad oplever, at de kan anvende deres kompetenceudvikling, end de pædagoger, der har deltaget i et kortere forløb. Anvendelsen af kompetenceudviklingen ser ud til i højere grad at føre til refleksion end til ændringer i praksis, idet 70 procent af pædagogerne svarer, at de bruger kompetenceudviklingen til at betragte deres opgaver anderledes, og 55 procent svarer, at de arbejder på en ny måde. De pædagoger, der svarer, at de arbejder på en ny måde som følge af deres kompetenceudvikling, har oftere end de andre pædagoger i undersøgelsen deltaget i kompetenceudvikling på diplomniveau (EVA 2013).

Kilde: EVA, 2013

PROFESSIONEL LÆRING I HVERDAGEN

Dagtilbuddene har ud over de formelle uddannelsesforløb mulighed for at trække på interne og eksterne ressourcer i arbejdet med at udvikle den pædagogiske praksis. Det kan være ressourcepersoner i dagtilbuddet, fagpersoner i kommunen eller videnleverandørers fagblade og hjemmesider. Et forsøg med at udvikle videnkultur i dagtilbud viser, at det pædagogiske personale med støtte fra ledelsen kan tilegne sig, udveksle og anvende viden om børns læring i hverdagen og inden for de eksisterende mødefora, fx ved at facilitere videndeling på personalemøder eller benytte procesguider, hvor generel viden bringes i spil i en analyse af læringshistorier (EVA 2014b).

HVAD KENDETEGNER ET INKLUDERENDE DAGTILBUD?

På baggrund af dagtilbuds arbejde med inklusion i regi af NVIE peger Bent Madsen på, at dagtilbud, der har fokus på inklusion, er kendetegnet ved, at:

- Inklusion er beskrevet som en fælles opgave for hele dagtilbuddet
- Pædagogikken afspejler den konkrete børnegruppe
- Det faglige fokus er rettet mod relationerne mellem barnet og den sociale kontekst
- Børnene har udviklet et socialt ansvar
- Det tværfaglige samarbejde er formaliseret
- Special- og almenpædagogikken er integreret
- Der er udviklet procedurer for forældresamarbejde
- Der er dialog med lokalsamfundet og omverdenen med henblik på at udvikle en pædagogik, der afspejler børnenes forudsætninger.

Kilde: Madsen, 2009

REFERENCER

Alenkær, Rasmus (2012): *Kvalitativ inklusion og IC3*, udgivet som netpublikation og lokaliseret 4. juni 2014 på <http://www.alenkaer.dk/resources/kvalitativ-inklusion-og-ic3.pdf>

Andersen, Simon C. og Morten Jakobsen (2012): *Hovedresultater fra en eksperimentel undersøgelse af en forstærket indsats over for førskolebørn med dansk som andetsprog*, Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

Bjørnstad, Elisabeth og Ingrid Pramling (red.) (2012): *Hva betyr livet i barnehagen for barn under tre år? En forskningsoversigt*, Høgskolen i Oslo og Akershus

Christoffersen, Mogens N., Anna-Katherina Højen-Sørensen og Laura Laugesen (2014): *Daginstitutionens betydning for børns udvikling. En forskningsoversigt*, SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd

Danmarks Evalueringsinstitut (2014a): *Inklusion i dagtilbud – Kortlægning af arbejdet med inklusion i daginstitutioner og dagpleje*

Danmarks Evalueringsinstitut (2014b): *Veje til udvikling af praksis – Erfaringer med at sætte fokus på videnkultur i dagtilbud og på skoler*

Danmarks Evalueringsinstitut (2013): *Strategier for læreres og pædagogers kompetenceudvikling*

Danmarks Evalueringsinstitut (2012): *Engelsk studie: Gode dagtilbud vaccinerer mod dårlige skoler*, udgivet som netpublikation og lokaliseret 27. nov. 2014 på <http://www.eva.dk/e-magasinet-evaluering/2012/evaluering-juni-2012/engelsk-studie-gode-dagtilbud-vaccinerer-mod-darlige-skoler>

Jensen, Bente, Ulrik Brandi og Anna Kragh (2009a): *Effekter af "Familiepladser og basispladser": udvikling af mellemformer til udsatte børn i dagtilbud i Københavns Kommune 2007-2009*, DPU

Jensen, Bente, Frank Ebsen, Niels R. Jensen og Søren Langager (2009b): *Handlekompetencer i pædagogisk arbejde med socialt udsatte børn og unge – indsats og effekt. HPA-projektet – en sammenfatning*, DPU

Jensen, Bente (2013): *VIDA – Vidensbaseret indsats over for udsatte børn i dagtilbud – modelprogram. Forandring og effekt*, Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet

Jørgensen, Christina, Line Holst og John Willumsen (2010): *Tegn på deltagelse i fællesskaber - Evalueringsmodeller til dokumentation af progression og effekt af specialundervisning i inkluderende sammenhænge*, Nationalt Videncenter for Inklusion og Eksklusion (NVIE)

- Knudsen, Rikke K., Jan Kampmann og Stine Lindberg (2008): *Fri for Mobberi: Delrapport 1, 2 og 3*, Roskilde Universitetscenter
- Kousholt, Dorte og Peter Berliner (2013): *Vidensbaseret indsats over for udsatte børn i dagtilbud – modelprogram. Forældreinddragelse*, Institut for Uddannelse og Pædagogik (DPU), Aarhus Universitet
- Madsen, Bent (2009): "Inklusionens pædagogik – om at vide, hvad der ekskluderer, for at udvikle en pædagogik, der inkluderer", I: Carsten Pedersen (red.): *Inklusionens pædagogik*, Hans Reitzels Forlag
- Nielsen, Alva A. og Mogens N. Christoffersen (2009): *Børnehavens betydning for børns udvikling. En forskningsoversigt*, SFI – Det Nationale Forskningscenter for Velfærd
- Nielsen, H. Skyt (2012): "Et økonomisk perspektiv på uddannelsesindsatser". I: *Jubilæumsskrift. De Økonomiske Råd 1962-2012*
- Nielsen, Trine K., Neriman Tiftikci og Michael S. Larsen (2013): *Virkningsfulde tiltag i dagtilbud. Et systematisk review af reviews*, Dansk Clearinghouse for Uddannelsesforskning
- Palludan, Charlotte (2007): "Two tones. The core of inequality in Kindergarten?". I: *International Journal of Early Childhood*, vol. 39, no. 1
- Svinth, Lone og Charlotte Ringsmose (red.) (2012): *Læring og udvikling i daginstitutioner*, Dansk Psykologisk Forlag
- Sylva, Kathy, Edward Melhuish, Pam Sammons, Iram Siraj-Blatchford, Brenda Taggart og Karen Elliot (2003): *The Effective Provision of Pre-School Education (EPPE) Project: Findings from the Pre-School Period*. Institute of Education, University of London and Sure Start
- Weirsøe, Mathilde (2012): "Pædagogers engagement kan bryde social arv". I: *Asterisk* nr. 63
- Winther-Lindqvist, Ditte, Charlotte Ringsmose og Peter Allerup (2012): "Kvaliteter ved det sproglige læringsmiljø i børnehaven". I Lone Svinth og Charlotte Ringsmose (red.): *Læring og Udvikling i Daginstitutioner*, Dansk Psykologisk Forlag

INKLUDERENDE
FÆLLESSKABER I DAGTILBUD

December 2014

Udgivet af
Rådet for Børns Læring
Undervisningsministeriet

Udarbejdet i samarbejde med
Danmarks Evalueringsinstitut

Oplag 250 stk.

Fotos: Scanpix og Colourbox

Layout: BGRAPHIC

Tryk: Nofoprint

Forsidefoto:
Børnehave på tur i trafikken
ved Kongens Have

RÅDET FOR BØRNS LÆRING

Rådet for Børns Læring er et uafhængigt råd, der har til opgave at følge, vurdere og rådgive undervisningsministeren og ministeren for børn, ligestilling, integration og sociale forhold om det faglige niveau, den pædagogiske udvikling og elevernes udbytte af undervisningen i folkeskolen og ungdomsskolen samt om det pædagogiske arbejde med at understøtte alle børns trivsel, udvikling og læring i dagtilbud.

Rådet er nedsat den 1. januar 2014 som led i folkeskolereformen og afløser det tidligere Skoleråd. Ud over formandskabet, der består af syv medlemmer personligt udvalgt af undervisningsministeren, består rådet af 18 medlemmer indstillet af organisationer på dagtilbuds- og skoleområdet. En oversigt over alle Rådets medlemmer findes på www.børns-læring.dk

Principper for Rådets arbejde

- Vidensbaseret med respekt for forskellige vidensformer
- Implementering og fokus på hele værdikæden
- Samarbejde mellem alle parter, der er involveret i børns læring.